

УДК 94(477).15:82(091)(477)

Світлана Луцій
(Київ)

РОМАНІСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРОБЛЕМИ, ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ПАРАДИГМИ

У статті окреслено основні напрямки вивчення жанрово-стильових парадигм романістики української діаспори. Виділено ключові проблеми великої прози діаспори другої половини ХХ століття. Романи української діаспори розглянуто в контексті загальнонаціональної літератури.

Ключові слова: жанр, стилі, проблеми, романи.

Історія України ХХ століття пройшла під знаком масових політичних еміграцій. Г.М. Сиваченко у книзі «Пророк не своєї вітчизни: Експатріантський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст» слушно зауважила: «Одна з прикметних особливостей літературного процесу ХХ ст. – перетворення індивідуальної життєвої чи навіть історичної ситуації вимушеної еміграції на явище національної культури» [13, с. 7]. Це висловлювання особливо стосується української діаспорної літератури другої половини ХХ століття.

За даними дослідників, у післявоєнній Німеччині опинилося близько 300 тисяч українців [6]. Після від'їзду з таборів Ді-Пі у країнах Північної Америки поселилося 150-175 тис., Південної Америки – 35-40 тис., Західної Європи – 65-75 тис., Австралії – 25-30 тис. осіб [5].

За підрахунками І. Качуровського, «на кінець 1945 – початок 1946 рр. на Заході, попри всі зусилля людоловів, залишилося якихось 400 тис. українців» [7, с. 121].

Згадуючи про літературно-мистецьке життя українців у таборах для переміщених осіб, відомий письменник Ю. Клен відзначав: «... Ми – люди без держави, без визначеного громадянства. Та однак вперто існуємо на нашому мандрівному шляху і не хочемо з нього збочити... І в цих важких життєвих умовах, здані на ласку чужих народів, надалі творимо свою культуру».

Прозаїки діаспори усвідомлювали свою культурну, історіотворчу та націєтворчу місію. Як зазначив Улас Самчук, один із авторів концепції «великої літератури», в передмові до твору «Юність Василя Шеремети», написаній 21 березня 1946 року: «Я ставив, і зараз ставлю, собі досить, як на письменника, виразне завдання: хочу бути літописцем українського простору в добі, яку сам бачу, чую, переживаю... Мені хотілося б в художньому вислові передати головні етапи нашої, багатой на драматичні моменти доби» [12, с. 15].

Отже, концепція «великої літератури» спонукала прозаїків написати такі твори, які б змогли «оприяти націю в культурно-цивілізаційному просторі й історичному часі» [3, с. 13].

Власне про написання «архівтору» як одного з основних завдань еміграційної літератури мріяв не лише Улас Самчук. Про це йшлося в численних літературознавчих розвідках провідних критиків МУРу. Ю. Шерех визначив головну мету, яка постала перед еміграційними письменниками МУРу: «Літературні, мистецькі твори, що постануть з нашого об'єднання, будитимуть душі, свої й чужі. Поновна будова України почнеться з таких творів» [15, с. 229].

Більшість митців-емігрантів була свідками трагічних історичних подій в Україні: програні національно-визвольні змагання 1917–1919 років, насильницька індустріалізація та колективізація, масові арешти, штучний голодомор 1932–1933, непомірні втрати українства в часи Другої світової війни. Вони хотіли зафіксувати побачене й пережите, а також розповісти світові про більшовицькі злочини. Таке завдання міг виконати насамперед роман. Цей синтетичний жанр дав можливість глибоко усвідомити власну ідентичність, історію та культуру в умовах еміграції. Цілком закономірно, що протягом другої половини ХХ століття в діаспорі з'явилося понад 100 романів. У 1940-х роках – в період МУРу – з'явилося більше 9 романів, у 1950-х – більше 23, 1960-х – більше 29, 1970-х – більше 24, 1980-х – більше 11. Звідси прагнення прозаїків до великих полотен – дилогій, трилогій: У. Самчук «Ost», Д. Гуменна «Діти Чумацького Шляху», Ю. Буряківець «Нездоланні», С. Любомирський «Слідами заповіту», Л. Коваленко «Наша не своя земля» та ін.

На сьогодні одне з першочергових завдань історії літератури – дослідити жанрові та стильові особливості великої прози української діаспори другої половини ХХ століття, зокрема 1940-х–1990-х

років, простежити основні тенденції її розвитку. Словом, вивчити феномен романної прози української діаспори в контексті загальнонаціональної літератури, в тому числі й літератури материкової України.

На мою думку, не можна оминати концепції «двоколіїності» розвитку української літератури, сформульованої критиком діаспори Г. Костюком. Учений зауважив, що феномен двоколіїності зумовлений політичними реаліями того часу, проте розвиток українського письменства в різних географічних координатах все одно не заперечує єдності між материковою та діаспорною літературою. І.М. Дзюба – один із авторів багатотомної Історії української літератури – також наголошував на тому, що літературний процес ХХ століття слід розглядати як цілісну взаємодію обох літератур – материкової та діаспорної.

Романістику української діаспори другої половини ХХ століття необхідно розглядати як цілісність, котра базується на єдиній етнолітературній традиції з різновекторними шляхами жанрово-стильового розвитку. Широкою популярністю в літературознавчих колах користується ґрунтовне дослідження української еміграційної лірики О. Астаф'єва [1].

Велику роль у вивченні прози української діаспори відіграють праці Р. Гром'яка, М. Жулинського, Г. Сиваченко, Ю. Коваліва, Р. Мовчан, В. Мацька, Ю. Мариненка, В. Гуменюка, В. Панченка, Т. Салиги, І. Набитовича, Ф. Погребенника, Н. Лисенко-Ковальнової, І. Бурлакової та ін. Важливе місце в сучасному літературознавстві посідають праці діаспорних дослідників: М. Білоус-Гарасевич, Г. Грабовича, В. Державина, Л. Залеської-Онишкевич, І. Качуровського, Г. Костюка, Ю. Лавріненка, П. Одарченка, Л. Рудницького, Ю. Шереха та ін.

Проте цілісного історико-літературного дослідження, яке б означило саме характер та основні тенденції жанрово-стильового розвитку романістики української діаспори другої половини ХХ ст. на сьогодні немає. З'ясовуючи жанрово-стильову специфіку романної прози української діаспори, неможливо оминати розвиток великої прози в материковій Україні, адже в подібному порівнянні чіткіше постають специфічні риси кожної з них. Йдеться саме про важливість дослідження жанрово-стильової динаміки великої прози діаспори як частини загальноукраїнської літератури.

Безумовно, особливістю діаспорної прози є той факт, що вона творилася у вільних умовах, у центрі Європи. Для української творчої інтелігенції ідея культурно-мистецької інтеграції в Європейський простір була як ніколи актуальною. Як слушно зазначив один із дослідників літератури української діаспори – Р. Гром'як, «відвертість і щирість емігранта, що живе на поселенні в демократичній країні, не може за морально-політичними наслідками зіставлятися з відвертістю і щирістю підневільного митця. Саме звідси бере початок відмінність у виборі тем, постановці проблеми, способу їх художнього втілення. Цим зумовлена різна міра публіцистичності і ліризму, езопової мови й алюзій, алегоризму і символіки, притчевості й філософічності» [4, с. 250].

Після утворення 1945 року в Німеччині (місто Фюрт) організації українських письменників-емігрантів – Мистецького Українського Руху – літературно-мистецьке життя набуло нового імпульсу. «...За інтелектуальною насиченістю дискусій і творчими здобутками – це чи не найцікавіший період української літератури ХХ століття після 20-х років» [11, с. 238], – так схарактеризувала МУР як літературне явище Соломія Павличко.

МУР об'єднував різних за віком та світоглядом людей. Кожен із його членів по-своєму бачив подальший шлях української літератури на еміграції, по-різному ставився до попередників і до їхнього літературного спадку, до питання традиції та модернізму. У програмовій статті «Чого ми хочемо?», яка відкривала перший збірник МУРу, наголошувалося: «МУР об'єднує митців різних стилів і напрямів. Це не значить, що МУР це чинить несвідомо, з метою якоїсь нівеляції, мішання вартостей чи браку почуття виразності лінії, стилю, ідей. Навпаки. Якраз для того, щоб підкреслити, загострити, а тим самим збагатити ці стилі, напрями, ідеї» [9, с. 4].

Навіть при бездержавному стані української нації еміграційна література активно розвивалася. Провідний критик МУРу Ю. Шерех слушно наголошував, що «...наша література в ці роки осягла провідну роль в духовому житті суспільства» [14, с. 260].

У підсумковій статті «Українська еміграційна література в Європі 1945–1949. Ретроспективи й перспективи» Юрій Шерех прокоментував тематику прози цього періоду: «Центральною проблемою української прози була тема української людини. Цю тему висвітлювано в трьох головних тематичних аспектах: в аспекті історичному, в аспекті існування, діяння й змін цієї людини в умовах підсоветського буття і, нарешті, в аспекті її існування і зустрічі з чужим світом у подіях останнього часу – війні та еміграції» [14, с. 251]. Подібна проблематика характерна і для всієї романної прози діаспори наступних десятиліть.

МУРівський період був урожайним на романи. Варто зазначити, що 1945–1949 років у Німеччині вийшло більше 9 романів: пригодницько-психологічний роман Івана Багряного «Тигролови», ідеологічний У. Самчука «Ost», соціально-побутовий роман Д. Гуменної «Діти Чумацького Шляху»,

соціальний роман Федора Дудка «Війна», соціально-психологічний роман Степана Любомирського «Жорстокі світанки», історичні романи Ю. Косача «День гніву» та Остапа Павлива-Білозерського «Диявол погноблений». Інтелектуальна проза була представлена романами В. Домонтовича «Доктор Серафікус» та «Без ґрунту» (твори написані ще в Україні). В італійських таборах для переміщених осіб активно розвивалися лише малі та середні прозові жанри.

Українська еміграційна проза періоду МУРу, що розвивалася в специфічних історичних, психологічних, соціально-економічних умовах, відзначалася не лише жанровим розмаїттям, а й активними стильовими пошуками. Загалом в цей період проблема стилю стала однією з актуальних літературознавчих проблем, про що свідчать виступи письменників та критиків на МУРівських з'їздах. У трьох збірниках МУРу були вміщені полемічні статті, присвячені згадуваній проблемі. Відомі письменники та літературознавці намагалися окреслити шлях подальших стильових пошуків української літератури.

Еміграційні прозаїки прагнули вписати українську велику прозу в загальноєвропейський культурний простір. А літературно-критичні погляди цих письменників відбиті в їхній літературній практиці. Так, Іван Багряний у статті «Думки про літературу» відстоював насамперед реалістичні засади українського письменства. Улас Самчук наголошував на необхідності розвитку багатьох стилів. За множинність стилів виступив і головний критик МУРу Юрій Шерех. У розлогій статті «В обороні великих. Полеміка без осіб про основні положення органічно-національного стилю» літературознавець підсумовував: «...Різні стилі співіснують завжди. Ніхто не хоче і не може їх тепер приглушити. Але це не виключає того, що за «власними законами розвитку й занепаду мистецтва» в кожен дану епоху один стиль висувається своїми високими вартостями на провідне становище, стає тим, що умовно звуть стилем доби» [10, с. 26].

У ґрунтовній розвідці «Стилі сучасної української літератури на еміграції» Ю. Шерех окреслив стильову палітру української літератури 1945–1948 років. Він висловив думку про те, що українська еміграційна література закономірно підтримала та поглибила стильові пошуки літератури «розстріляного відродження». Учений наголошував, що в цей період реалізм співіснує з імпресіонізмом, експресіонізмом, неоромантизмом, небароко.

Аналіз українських прозових творів 1945–1949 років свідчить про паралельний розвиток двох основних стильових тенденцій – реалізму і модернізму. Неотрадиціоналізм еміграційної прози зумовлений необхідністю національного та індивідуального самозбереження в умовах еміграції, тоді як модернізм – прагненням пришвидшити інтеграцію української літератури в європейський культурний простір. Загалом еміграційна проза періоду МУРу виразно засвідчила, що українська література за характером жанрово-стильового розвитку не лише продовжила кращі традиції 1920-х років, а й досягла нового художньо-естетичного рівня в наступні роки.

Вивчаючи жанрово-стильову парадигму прози діаспори, необхідно залучати маловідомі або й взагалі невідомі романи 1940-х–1990-х років поряд з відомими й дослідженими текстами, що дасть повну картину розвитку національної літератури другої половини ХХ століття. Йтиметься також про проблему жанровизначальних чинників у системі великої прози діаспори, динаміку та специфіку функціонування жанрових і стильових систем.

Велика проза відіграла важливу роль у житті української діаспори. Вона давала змогу реалізувати буття української нації поза батьківщиною, а також зберегти особисту та національну пам'ять українців. Створення національних історичних міфів чи міфологізованої історії стало одним із першочергових завдань для українських письменників. Саме романне мислення насамперед передбачило зацікавлення історичною, історіософською та націєтворчою проблематикою (Ю. Косач «День гніву», «Володарка Понтиди», В. Чапленко «Чорноморці або кошовий Харко з усім товариством», Леонід Полтава «Тисяча сімсот дев'ять», Юрій Радзикеви́ч «Полковник Данило Нечай», Микола Лазорський «Гетьман Кирило Розумовський», «Степова квітка», «Патріот», Докія Гуменна «Хрещатий яр», Іван Лобода «Вони прийшли знову», Степан Любомирський «Під молотом війни», Юрій Горліс-Горський «Холодний яр», Бендер Віталій «Фронтіві дороги» та ін.).

Національно модифіковані оптимальні моделі буття українців постають у творах багатьох прозаїків: Морозів хутір у трилогії У. Самчука «Ost», хутір Осташенків у тетралогії Д. Гуменної «Діти Чумацького Шляху».

Цілком закономірно, що письменники діаспори звертаються саме до роману-хроніки, до великих епічних полотен. У роботі «Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40–50-х років ХХ століття» дослідник Ю. Мариненко писав про жанрово-стильові пошуки післявоєнної романістики: «Водночас, дотримуючись у цілому класичних способів зображення, вони (прозаїки. – С. Л.) намагаються розширити жанрові рамки роману-хроніки, міфологізують текст, ...власне хроніку сучасного життя перемешують екскурсами в минуле тощо» [8, с. 323].

Втрата державності, вимушена еміграція – ці фактори закономірно активізували розвиток історичної прози. Соціально-психологічна та екзистенційна лінія великої прози також постала із численних трагічних подій, пережитих українцями. Починаючи з періоду МУРу, прозаїки діаспори «прагнуть задокументувати епоху в іменах та характерах» [13, с. 19], означити власне місце серед інших народів та культур.

Велика проза представляла Заходу Україну, утверджувала український психотип. Саме сильний герой, якого не скорила тоталітарна система – та особистість, яка презентувала українство на міжнародній арені. Йдеться про героїв І. Багряного, Василя Барки, Докії Гуменної, З. Дончука, Степана Любомирського, І. Качуровського, О. Гай-Головка, Ю. Буряківця, С. Федоровського, Я. Гайваса та ін. Ці герої нагадують «бунтуючу людину» А. Камю. Протягом 1940-х–1980-х років в еміграції з'явилося чимало творів, про боротьбу із радянською тоталітарною системою. Головні герої цих творів – особистості, які не хочуть бути гвинтиками жакливого суспільного механізму: З. Дончук «Куди веде казка», І. Качуровський «Шлях невідомого», Ю. Буряківець «Нездоланні», Степан Федоровський «Нотатки повстанця», Гайвас Ярослав «Воля ціни не має».

Одним із провідних мотивів романістики діаспори став мотив України як втраченого раю («Старший боярин» Т. Осьмачки, «Морозів хутір» У. Самчука, «Рай» В. Барки).

Однією з центральних проблем великої прози стала проблема бездержавності української нації та способи її відновлення (твори Івана Багряного, Степана Любомирського), краху селянської цивілізації (У. Самчук, Д. Гуменна, Василь Барка, Ілля Кириак, Олекси Гай-Гловка, Олександр Луговий та ін.).

У кінці 1950-х –1960-х роках простежується відхід молодих письменників від «націєрозповідної моделі». Модерна романістика переакцентує увагу з національних проблем на екзистенційні (Емма Андієвська «Герострати» (1971), Іван Беркута «Світло і тіні» (1980)). На перший план виходить внутрішній світ невлаштованої у соціумі особистості, індивідуальні переживання людини, часто жінки.

Б. Бойчук – один із членів Нью-Йоркської групи – слушно вказував на те, що старше покоління так і лишилося на своїх позиціях, зосередившись навколо проблеми державності та національної ідентичності: «Кожна еміграційна група тільки вдає, що вона займається проектуванням і свого майбутнього, і майбутнього батьківщини. Насправді ж вона (разом із своїми поетами) живе виключно минулим... Вона вперто закриває очі на віяння, які непомітно, але й невблаганно, її змінюють, перетворюючи її – на гірше чи на краще – з громади еміграційної на громаду діаспорну» [2, с. 92].

Творчість молодшого покоління прозаїків свідчить про те, що жанровий канон діаспорної романістики розширювався за рахунок нових жанрових експериментів та завдяки впливам літератур тих країн, де вони проживають.

Вивчення характеру стильового розвитку романістики української діаспори, виділення у межах стильових течій провідних жанрів, окреслення проблематики романів дозволить вималювати повну картину розвитку діаспорної романістики в контексті загальнонаціональної літератури 1940-х–1990-х років.

Список використаних джерел та літератури:

1. Астаф'єв О. Лірика української еміграції: еволюція стильових систем / О. Астаф'єв. – К. : Смолоскип, 1998. – 313 с.
2. Бойчук Б. Кам'яні баби чи світовид? / Б. Бойчук // Світовид. – 1996. – № II. – С. 89–100.
3. Бурлакова І.В. Поетика малої прози письменників МУРу (40-і–60-і рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец.10.01.01 «Українська література» / І.В. Бурлакова. – К., 2010. – 41 с.
4. Гром'як Р.Т. Еміграція і художня література: грані проблеми й аспекти дослідження / Р.Т. Гром'як // Р.Т. Гром'як. Давне і сучасне: Вибрані статті з літературознавства. – Тернопіль : Лілея, 1997. – С. 247–251.
5. Заставний Ф. Українська зарубіжна діаспора / Ф. Заставний // Дзвін. – 1991. – № 8. – С. 83–88.
6. Історія української еміграції [Навч. посібник] / Б.Д. Лановик, Р.Т. Гром'як, М.В. Траф'як та ін. / [За ред. Б.Д. Лановика]. – К. : Вища школа, 1997. – 520 с.
7. Качуровський І. Покоління Другої світової війни в літературі української діаспори / І. Качуровський // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – Лютий. – С. 120–134.
8. Мариненко Ю. Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40–50-х років ХХ століття / Ю. Мариненко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2004. – 328 с.
9. МУР. Збірники літературно-мистецької проблематики. Збірник I. – Мюнхен; Карльсфельд, 1946. – 111 с.
10. МУР. Збірники літературно-мистецької проблематики. Збірник III. – Регенсбург, 1946. – 64 с.
11. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / С. Павличко. – К. : Либідь, 1997. – 360 с.
12. Самчук У. Юність Василя Шеремети / У. Самчук. – Рівне : Волинські обереги, 2005. – 328 с.
13. Сиваченко Г.М. Пророк не своєї вітчизни: Експатріантський «метароман» Володимира Винниченка: текст і контекст / Г.М. Сиваченко. – К. : Альтернативи, 2003. – 280 с.

14. Шерех Ю. Не для дітей. Літературно-критичні статті і есеї / Ю. Шерех. – Нью-Йорк : В-во Пролог, 1964. – 415 с.

15. Шерех Ю. Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології / Ю. Шерех. – Харків : Фоліо, 1998. – Т. II. – 607 с.

Стаття надійшла до редколегії 07.11.2014.

Светлана Луций

Романистика української діаспори ХХ століття: проблеми, жанрово-стильові парадигми.

В статті очертано основні напрямки в изученні жанрово-стильових парадигм романистики української діаспори. Виділено ключові проблеми великої прози діаспори другої половини ХХ століття. Романи української діаспори розглянуто в контексті общенаціональної літератури.

Ключевые слова: жанр, стилі, проблеми, романи.

Svitlana Lushchii

Novel Writing of the Ukrainian Diaspora in the Second Half of the XX Century.

The author of the article accentuates that during the period of 1940s – 1980s the Ukrainian Diaspora published approximately 100 new novels. Therefore, it is stated that the primary task of literary history is to examine major literary trends of the Ukrainian Diaspora.

In this article the author analyses the works of writers who were in exile during World War II. The objects of the study are Ukrainian Diaspora novels of 1960s–1980s, unknown archival sources (correspondence, memoirs, and autobiographies), works and periodicals of the Artistic Ukrainian Movement and Ukrainian Writers' Association in Exile «Slovo». Analysing the genre and style of the novelistic prose of the Ukrainian Diaspora, the author underlines that a researcher should examine not only the prose development in mainland Ukraine but also the prose which is developing in countries of permanent residence of Ukrainian emigrants in camps for displaced persons. Therefore, the article deals with such kind of comparison and presents dominant stylistic features of the Ukrainian Diaspora literature. Thus, this kind of analysis helps the author of the article to depict a complete picture of the Ukrainian Diaspora literature in the context of national and world literatures of 1960s–1980 s.

Key word: genre, style, novel, Artistic Ukrainian Movement and Ukrainian Writers' Association in Exile «Slovo».